

دسته‌بندی موضوعی پایان‌نامه‌های تئاتر دفاع مقدس در سه دهه فعالیت دانشکده‌های هنرهای نمایشی کشور

^۱ سید میثم مطهری
^۲ محمود عزیزی سولدوز
^۳ تاجبخش فنا بیان

چکیده

هدف: توان جهت‌دهی موضوعات آینده‌پایان‌نامه‌ها در دانشکده‌های تئاتر کشور و همچنین تبیین وضعیت کنونی شاخه‌های فکری موجود در رساله‌های دانشجویی، روشنگر اهمیت و از اهداف پژوهش حاضر است. **روش:** این مقاله که در حیطه مطالعات کتابخانه‌ای قرار دارد، با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی، به جریان‌شناسی پایان‌نامه‌های تئاتر دفاع مقدس پرداخته است. نقاط تمرکز تحقیق از لحاظ مکانی، شهرهای دارای دانشکده تئاتر و از لحاظ زمانی، یک بازه ۳۰ ساله از ۱۳۵۹ تا ۱۳۸۸ را در بر می‌گیرد. **یافته‌ها:** از جمله نتایج مطالعه حاضر، شناخت موضوعات و جریانها بوده که به ترتیب عبارتند از: «بررسی نمایشنامه‌نویسی»، «مطالعات تطبیقی»، «مطالعات تاریخی»، «جریان بررسی و آسیب‌شناسی جشنواره‌ها» و «تئاتر درمانی». **نتیجه‌گیری:** تعداد ۴۹ پایان‌نامه در کشور در موضوع مذکور یافت شد که ضمن جریان‌یابی، نقاط آغاز، عطف و تلاقی هر کدام از جریانها، دلایل قوت و ضعف، وضعیت کنونی و عوامل مؤثر بر هر کدام از جریانها روشن و تبیین شده است.

واژگان کلیدی: تئاتر ایران، تئاتر دانشگاهی، پایان‌نامه نظری، تئاتر دفاع مقدس.

◇ دریافت مقاله: ۹۲/۰۵/۳۰؛ تصویب نهایی: ۹۲/۱۱/۰۲.

۱. دانشجوی دکتری رشته مطالعات تئاتر (نویسنده مسئول) / آدرس: دانشگاه تهران، پردیس هنرهای زیبا، دانشکده هنرهای نمایشی و موسیقی. مدرس دانشکده هنر و معماری دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکز / شماره: ۰۲۱۲۲۳۶۹۰۴۴ /

Email: maysammotahari@ut.ac.ir

۲. دکترای تئاتر؛ استاد پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران.

۳. دکترای پژوهش هنر؛ استادیار پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران.

الف) مقدمه

طی سه دهه گذشته با رشد و گسترش آموزش عالی تحت تأثیر سیاستهای وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، مبنی بر افزایش سطح فرصت‌یابی افراد برای تحصیل، همچنین ارتقای سطح علمی رشته‌های مختلف در کشور، با تأسیس رشته تئاتر در گرایشهای مختلف آن روبه‌رو هستیم. هر ساله دانشجویان زیادی با گذراندن دوره تحصیل خود، بنا بر آیین‌نامه شرح درس وزارت، به ارائه پایان‌نامه نظری و (به تناسب رشته) عملی در زمینه‌های متنوع تئاتر ایران و جهان می‌پردازند. این مقاله می‌کوشد ضمن ارائه‌ی نمایی از تحولات فکری و چالشهای فراروی جریانات دانشجویی در هر دوره، نقاط عطف و چرخش‌های فکری آنها را درون نظام دانشگاهی بررسی و تحلیل کند.

ب) روش تحقیق

در این پژوهش از روش توصیفی-تحلیلی استفاده شده است که طبق تعریف روش، با گزینش گفتمان منطقی، به توصیف شرایط، وضعیت، بحرانها و نقاط پیش روی موضوع می‌پردازیم. در این روش، توجه به نکاتی که تأثیر مستقیم بر پیشبرد بستر پژوهش داشته یا می‌توانند سرنوشت و مسیر حرکت آن را محدود و منقطع کنند، الزامی است.

این مطالعه در بستر مطالعات کتابخانه‌ای و با مراجعه با کتابخانه‌های دانشگاههای سراسر کشور صورت گرفته و جامعه آماری آن دانشگاههای تئاتری سراسر کشور است. در تحقیق حاضر، پس از مطالعه هر پایان‌نامه، به ارزیابی محتوایی آن پرداخته شده، پس از تحلیل و استدلال، به جریان‌شناسی پایان‌نامه‌ها همت گماشته می‌شود. سرانجام، به مقایسه، تطبیق، بیان وجوه اشتراک و اختلاف جریانه‌ها برای تبیین رابطه، میزان همپوشانی و تأثیر مسائل می‌پردازد.

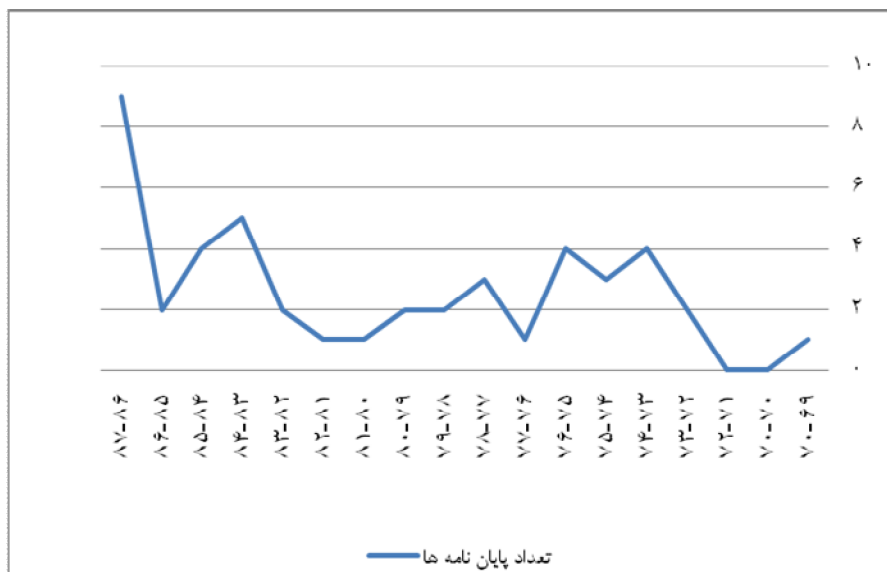
ج) بررسی کمی پایان‌نامه‌ها

موضوع تئاتر دفاع مقدس در جایگاه عنوان یک پایان‌نامه، نخستین بار در سال تحصیلی ۷۰-۶۹ در دانشگاه تهران (دانشکده هنرهای زیبا) توسط مهران نصرت‌پناه و علی اسماعیل‌پور دهکردی با عنوان «مقدمه‌ای بر تئاتر جنگ» به راهنمایی سعید کشن فلاح در مقطع کارشناسی ارائه شده است. از آن زمان تا سال ۱۳۸۹، تعداد ۴۹ پایان‌نامه در زمینه تئاتر دفاع مقدس در دانشگاههای

دسته‌بندی موضوعی پایان‌نامه‌های تئاتر دفاع مقدس ... ♦ ۱۴۳

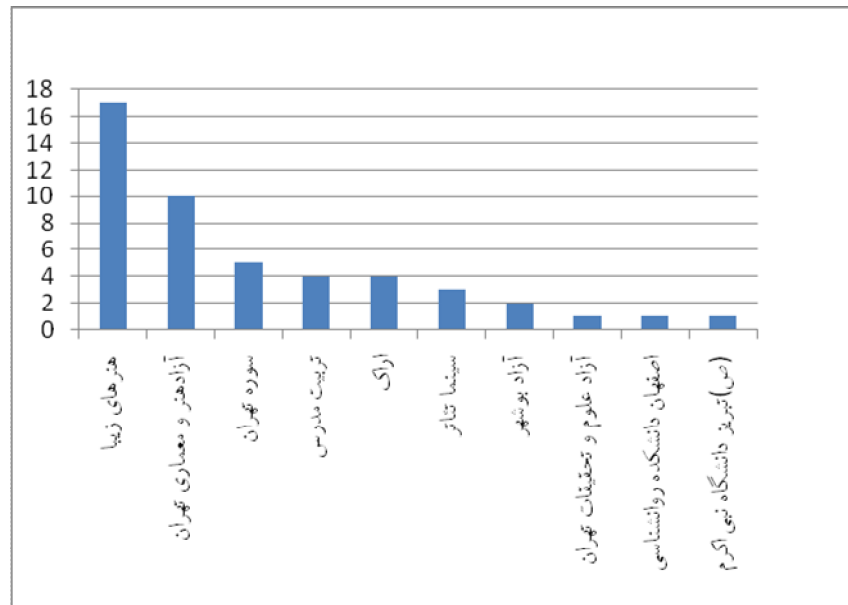
سراسر کشور ارائه شده است. همان طور که در نمودار ۱ نشان داده شده، کار کردن روی این موضوعات در پایان‌نامه‌های دانشجویی، از سال ۶۹ تا سال ۸۷ که اوج انتخاب موضوع در زمینه تئاتر دفاع مقدس است، با افت و خیز روبه‌رو بوده است.

نمودار ۱: پایان‌نامه‌ها بر اساس سال تحصیلی زمان ارائه (مطهری، ۱۳۸۹: ۱۲۵)

این جریان هر چند در سالهای ۷۱-۷۰ و ۸۱-۸۰ افت قابل ملاحظه‌ای داشته است، اما اوجگیری آن از سال ۱۳۸۳ تا سال تحصیلی ۸۶-۸۷ نشان از توجه قشر دانشگاهی به این مسئله دارد. نمودار ۲، بیشترین تعداد پایان‌نامه‌های ارائه شده در موضوع، در دانشکده هنرهای زیبای دانشگاه تهران را نشان می‌دهد. بنابر این، می‌توان آن را به عنوان بانی پایان‌نامه‌های تئاتر دفاع مقدس و مهد آن دانست؛ همچنان که تئاتر دانشگاهی در ایران، از این دانشکده ظهور پیدا کرده است.

نمودار ۲: تعداد پایان‌نامه‌ها بر اساس محل ارائه (مطهری، ۱۳۸۹: ۱۲۶)

هر چند تعداد پایان‌نامه‌های ارائه شده در دانشگاه‌های مختلف ایران نسبت به تهران کمتر است، اما نمودار ۲ حاکی از توجه قریب به اتفاق دانشکده‌های تئاتری در ایران به موضوع تئاتر دفاع مقدس است.

د) بحث و استدلال

موضوعات مورد بررسی در پایان‌نامه‌ها را بر اساس محتوای ارائه شده، می‌توان به چند دسته تقسیم کرد: ۱. جریان بررسی نمایشنامه‌نویسی؛ ۲. جریان مطالعات تطبیقی؛ ۳. جریان مطالعات تاریخی؛ ۴. جریان بررسی و آسیب‌شناسی جشنواره‌ها؛ ۵. جریان مطالعات تئاتر درمانی.

۱. جریان مطالعات نمایشنامه‌نویسی (ادبیات نمایشی)

پژوهشگر در این پایان‌نامه‌ها - به عنوان فراگیرترین موضوع - به نقد و تحلیل و آسیب‌شناسی و بررسی مبانی حیطه ادبیات نمایشی مانند شخصیت‌پردازی، شیوه‌های فنی نمایشنامه‌نویسی، ساختار نمایشنامه، دیالوگ‌نویسی و امثال آن می‌پردازد. نخستین گامها برای آغاز این جریان در سال تحصیلی ۷۴-۷۳ توسط علی یازرلو (۷۴-۷۳)، مسعود صباح (۱۳۷۴: ۶۳) و علیرضا بیگی (۱۳۷۴: ۹-۱۰)

دسته‌بندی موضوعی پایان‌نامه‌های تئاتر دفاع مقدس ... ♦ ۱۴۵

برداشته شد. ویژگی‌های موج اول این جریان عبارتند از: پرداختن به بررسی مسائل نمایشنامه‌نویسی برای دفاع مقدس، بررسی مضامین و تقسیم‌بندی نمایشنامه‌های دفاع مقدس، گاه‌شمار آثار نویسندگان صاحب‌نام این عرصه و عوامل مؤثر بر وی و آثارش که در درجه اول اهمیت برای پژوهشگران این جریان قرار داشته است. به سؤالات اساسی موج اول در اثر جلال سراج اشاره شده است: «تا چه میزان اصول علمی فنی نمایشنامه‌نویسی در نگارش نمایشنامه‌های دفاع مقدس رعایت شده است؟ عدم رعایت کدام یک از شاخصهای علمی سبب گردیده است بعضی از این آثار، علی‌رغم اینکه به عنوان متن برتر انتخاب شدند، کماکان دچار ضعف اساسی در ساختار باشند؟» (حدپور سراج، ۱۳۷۹: ۵). دیگران فعال در این موضوع، عبارتند از: زمانی (۱۳۸۷: ۸)، مکاری سبزواری (۱۳۷۴: ۱۲)، صابری (۱۳۸۳)، اسکندرزاده (۱۳۸۵) و نفر (۱۳۸۶).

با گذشت زمان و پشت سر گذاشتن مواردی که جزء مقدمات به حساب می‌آمدند، جریان از ویژگی‌ها و شاخصه‌های جدیدی به واسطه موج دوم برخوردار شد. از تازه‌ترین شاخه‌های به وجود آمده در این جریان مطالعه با تمرکز روی جایگاه زنان در ادبیات نمایشی مذکور است. پیرحیاتی، حسینی لیقوان، سرلک و حسن‌زاده در این پایان‌نامه‌ها، «با هدف تبیین جایگاه والای زن و اهمیت نقش وی در جنگ و تئاتر دفاع مقدس، به بررسی و تحلیل شخصیت زن در نمایشنامه‌های جنگی می‌پردازند» (سرلک، ۱۳۸۳: ۹-۸). فرضیه اساسی پژوهشهای موج دوم از این قرار است: «زن به رغم تمام مشکلات و سختی‌ها در صحنه جنگ و پس از آن تئاتر دفاع مقدس حضور داشته است. تلاش بر تبیین «تقابل» حضور غیر قابل انکار زن در این دو بخش از تاریخ ایران است. شناخت در مورد این زنان حاصل نخواهد شد مگر اینکه آنها را همپای مردان و در زندگی پس از جنگ بررسی نماییم» (حسن‌زاده، ۱۳۸۴: ۲-۱). پژوهشگر در این جریان، یک نمایشنامه را از جنبه «طرح، اشخاص، زمینه فراگیر، بن اندیشه، کشمکش، شخصیت‌پردازی، موقعیت، عنصر پیش‌برنده داستان» (حسینی لیقوان، ۱۳۸۰: ۱۲) می‌سنجد تا در همه موارد، نسبت حضور زنان به مردان قصه را بیابد.

پس از موضوع زنان، دانشجویانی همچون: پوراسماعیل (۱۳۷۸: ۱۰)، ورمقانی (۱۳۷۰: ۳۴)، معزّی (۱۳۸۲: ۱۳)، بیاتی و صوفیانی حساس (۱۳۸۶: ۴-۳)، زمانی و عقیلی (۱۳۸۷: ۱)، با پیوستن به این جریان علمی و با تمرکز روی «شخصیت‌شناسی و انسان‌شناسی»، گامهای خود را به سوی موج سوم برمی‌دارند. دانشجویان در این پژوهشها با نگاهی به رفتارهای رزمندگان در جبهه‌ها،

چگونگی تبدیل رفتارهای واقعی در جوامع انسانی را به رفتارهای دراماتیک - با ارائه نمونه‌های منتخب - بررسی نموده اند. در واقع ایشان آغازگر نگاهی فراملی و انسانی در تئاتر دفاع مقدس هستند. فرض پایان‌نامه‌های موج سوم بر این استوار است که «پدیده جنگ، عامل زیربنایی روان‌نژندی‌های یک جامعه است. بعد از هر جنگ، جامعه از لحاظ روحی روانی برانگیخته می‌شود و ردپای اظهار وجود خود را در آثار ادبی نمایان می‌کند. اینک که ما در آستانه تحولات فرهنگی قرار داریم، پرداختن از این منظر به جنگ ضروری می‌نماید» (بیاتی، ۱۳۸۵: ۵). برای مثال، در تولید ادبیات نمایشی برای تئاتر کودک و نوجوان باید «به معیارهایی از این دست توجه داشت: تقویت روحیه مبارزه در کودکان و نوجوانان جهت آمادگی برای دوران مبارزه، تقویت روحیه مقاومت در کودکان و نوجوانان جهت پذیرش تنش‌ها و ناآرامی دوران جنگ، بیدار کردن حس مسؤلیت‌پذیری در کودکان و نوجوانان در این جهت که چگونه و با چه شیوه‌هایی در دفاع مقدس میهنشان مؤثر واقع شوند» (همان: ۷۳). آثار «تحلیلی بر شخصیت‌های آثار علیرضا نادری» (رستمعلی، ۱۳۸۴) و «آسیب‌شناسی متون نمایشی تئاتر دفاع مقدس» (اعتدالی دهکردی، ۱۳۸۷) نیز از نمونه‌های دیگر این موج محسوب می‌شوند.

آخرین موج در جریان مورد بحث، حاصل یک نگاه انتزاعی و آبستره (که برابند منطقی بررسی‌های طبیعت‌گرای گذشته است)، با رویکرد نشانه‌شناسی می‌باشد. طلایه‌داران موج چهارم این جریان، سیاه‌پور (۱۳۸۵: ۷) و بیرگانی (۱۳۸۶: ۷) می‌باشند. مباحثی که در این موج بدان پرداخته شده، از ارتباط متقابل زبان و نشانه و چگونگی همیاری آن دو در انتقال معنا، تا کالبدشکافی نشانه‌های تئاتر و سینما، متنوع است. بنابر این، تلاقی با نشانه‌شناسی و سینما از ویژگی‌های موج چهارم است.

۲. جریان مطالعات تطبیقی

آن دسته از پایان‌نامه‌هایی که به مقایسه، تطبیق و توضیح متقابل آثار دو برهه از زمان و مکان مختلف با هم پرداخته‌اند را در این دسته جای داده‌ایم. بنابر این، مطالعه در این گونه پایان‌نامه‌ها - کهن‌ترین جریان شناخته‌شده در پایان‌نامه‌های تئاتر دفاع مقدس - مطالعه بینامتنی است که در آنها معمولاً اثری از یک نویسنده ایرانی با اثری از یک نویسنده غیر ایرانی، قیاس و تطبیق داده می‌شود؛ مانند «تئاتر، انقلاب، جنگ و پایداری» (بررسی و شناخت تئاتر پایداری عرب و نقد تئاتر دفاع مقدس...) (چینی‌فروشان، ۱۳۷۹). این پایان‌نامه‌ها «در زمینه تحلیل تکنیکی نمایشنامه‌های جنگی، نگاهی

دسته‌بندی موضوعی پایان‌نامه‌های تئاتر دفاع مقدس ... ♦ ۱۴۷

دارد به خاستگاههای تئاتر جنگ در جهان و همچنین ایران، تا مروری باشد از یک سو به میراث نمایشی ایران‌زمین، تعزیه و از سوی دیگر، بر اساطیر جنگ آثار حماسی باستانی تا تئاتر مدرن قرن بیستم» (نصرت‌پناه و اسماعیل‌پور دهکردی، ۱۳۶۹: ۱۰-۹). علیرضا نادری نجف‌آبادی در پایان‌نامه‌اش «با مقایسه آثار نمایشی جنگی با آثار ماندگار و شاهکارهای ادب فارسی، در پی طرح‌ریزی اصولی است که با به کار بستن آنها بتوان اثر نمایشی درخوری در زمینه تئاتر دفاع مقدس ارائه داد» (نادری، ۱۳۷۳: ۳). در ادامه، رحمت‌الله محرابی شهبواری در پایان‌نامه خود، نمایشنامه‌های جنگی در عصر باستان و قرن بیستم را با نمایشنامه‌های هشت سال دفاع مقدس مورد تطبیق قرار می‌دهد. رساله حبيب‌اللهی راد (۱۳۷۸) اما از نگاهی دیگر که رنگ و بوی سبک‌شناختی دارد، به تطبیق و مقایسه تئاترهای مطرح غرب پرداخته است. در رساله «آسیب‌شناسی تئاتر دفاع مقدس» تصریح شده است که در این پایان‌نامه، «به ضرورت بررسی جنبه‌های نادیده انگاشته‌شده تئاتر دفاع مقدس و آسیب‌شناسی آن پرداخت می‌شود» (رهین، ۱۳۸۲: ۴). ایده اصلی آن هم، نسبت خاطره‌نگاشته‌ها در ادب مقاومت با ادبیات انقلاب اسلامی است. شیرازی (۱۳۸۴: ۲)، حسینی (۱۳۸۵)، هاشمی‌نژاد (۱۳۸۷: ۶) و روشن (۱۳۸۶: ۵) نیز در این جرگه، قدمهایی را در زمینه پوستر و کارگردانی برداشته‌اند.

۳. جریان مطالعات تاریخی

محور اصلی سخن‌پردازی پژوهشگر در این پایان‌نامه‌ها، یک «واقعۀ تاریخی» است و پژوهشگر با رجوع به گذشته، دست به شناخت آن می‌زند، با این فرض که: «عناصر رفتاری رزمندگان هشت سال دفاع مقدس را با مراجعه به اسناد دفاع مقدس و با هدف استفاده کردن از آنها برای نگارش نمایشنامه‌های دفاع مقدس بررسی می‌کند و دیگر اینکه، با شناخت آدمهایی که هشت سال با جنگ زندگی کرده‌اند، می‌توان به تئاتر ناب دفاع مقدس نزدیک شد» (دربانورد، ۶-۷). آتسا شاملو آورده است: «تئاتر در جبهه و اردوگاه از رویدادهای هنری است که در طول هشت سال دفاع مقدس شکل گرفت؛ اما به دلیل بی‌توجهی، به فراموشی سپرده شد. ثبت نمونه‌ها و اسناد تئاتر در جبهه با استفاده از روش میدانی، هدف اصلی این پروژه می‌باشد». (شاملو، ۱۳۷۵: ۸-۷)

دومین پایان‌نامه را بابایی دارگانی با عنوان «طراحی فضاهای جنگی» ارائه داده است. «آنچه در این پایان‌نامه به عنوان طراحی صحنه جنگ آورده شده است، مهندسی رزمی است که در جنگ تحمیلی مورد استفاده قرار گرفته که بعضاً در جنگهای دنیا نیز مورد استفاده بوده و دارای استانداردهای جهانی در نظام ارتشهای دنیاست» (بابایی دارگانی، ۱۳۷۶: ۵). اما ارزشمندترین پایان‌نامه در

این جریان را با عنوان «گونه‌های تئاتر در اسارت»، اثر محسن جهانبانی، که خود از آزادگان جنگ تحمیلی است، می‌شناسیم. این رساله با وجود حجم اندک (۶۱ صفحه)، به مطالب مهم و - تا آن زمان - ناگفته‌ای چون: ممنوعیتها و تمهیدات تئاتر در اسارت، مضامین و شکل‌های نمایش و آرمانگرایی در تئاتر اسارت پرداخته است. تئاتردرمانی ناخواسته در اسارت، بداهه، موسیقی، امکانات اولیه، طریقه جمع‌آوری لباس، گریم، تدارکات، طراحی صحنه و خیاط در تئاتر اسارت و پرداختن به مواردی از جمله: تئاتر عروسکی، پانتومیم و پرده‌خوانی در اسارت، که تا آن زمان کسی اطلاعی از وجود این گونه‌ها در اردوگاه‌های اسرای ایرانی نداشته (جهانبانی، ۱۳۷۸: ۲)، پایان‌نامه جهانبانی را حتی برای افراد غیر تئاتری که انگیزه شناخت مردم و فرهنگ ایرانی را دارند، از سطح یک رساله دانشگاهی صرف بالاتر برده است.

اما پایان‌نامه «بررسی تحولات تئاتر دفاع مقدس و تبعات آن» اثر سعیدکشن فلاح، علاوه بر آنکه تنها رساله ارائه شده در مقطع دکترا در حوزه تئاتر مقاومت است، از بیشترین حجم مطلب (۵۸۸ صفحه) در بین آثار نیز برخوردار است. در مقدمه این رساله آمده است: «هنر تئاتر با وقوع انقلاب اسلامی، تحول چشمگیری یافت و روند سابق آن که مورد انتقاد اغلب اهل تفکر و انقلابیون و دین‌باوران قرار می‌گرفت، ناگهان به مسیری رفت که منجر به تغییر نمونه‌های متفاوت و رویکرد عمومی مردم به آنها شد و به روش خودجوش و مردمی در میان جبهه‌های جنگ و از سوی هنرمندان رزمنده آن عرصه نظام یافت و با سامان گرفتن جریان نمایشی دفاع مقدس وارد عرصه کارزار فرهنگی شد» (کشن فلاح، ۱۳۸۷: ۱۵). این رساله، جریانات تئاتر دفاع مقدس را به نسبت مسائل سیاسی کشور، به ترتیب در سه دوره سازندگی، اصلاحات و اصول‌گرایی بررسی کرده است. اما نقطه عطف این جریان، مربوط است به پایان‌نامه‌ای با عنوان «جایگاه پژوهش و میزان تأثیرگذاری آن بر جریان تئاتر دفاع مقدس» (مطهری، ۱۳۸۹) که در آن، تمام پژوهش‌های صورت گرفته، اعم از پایان‌نامه‌ها، کلیه نشریات تخصصی تئاتر ایران، کلیه کتب پژوهشی منتشر شده و کلیه همایشها و سمینارهای پژوهشی انجام شده در حیطه تئاتر دفاع مقدس، بررسی و ارزیابی و آسیب‌شناسی شده و تنها اثر در این بین است که بیش از ده مقاله معتبر علمی از آن مستخرج شده است.

۴. جریان مطالعه و آسیب‌شناسی جشنواره‌ها

هر چند بررسی دوره‌های گذشته جشنواره‌ها ممکن است آنها را به پژوهشهای تاریخی نزدیک کند، ولی تمرکز روی بحث جشنواره‌ها باعث تمایز دادنشان از پایان‌نامه‌های تاریخی صرف می‌شود. پایان‌نامه‌هایی که در این دسته جا گرفته‌اند، همگی به تبیین، چگونگی، نقد، ارزیابی و ارائه‌های توصیفی از جریان جشنواره‌های مختلف برگزار شده در حیطه تئاتر دفاع مقدس پرداخته‌اند. پس مواد اصلی این پایان‌نامه‌ها عبارت است از: هر آنچه از سوی دبیرخانه جشنواره‌ها، فراخوان، آثار ارائه شده، داوری‌ها، مراحل، رقابت آثار در ایام جشنواره، برگزیدگان نهایی طبق آرای هیئت داوران و ... منعکس شده در اسناد، نامه‌ها و بولتن جشنواره‌هاست؛ از جمله: «تئاتر و حفظ ارزشهای دفاع مقدس (با نگاه به اولین یادواره تئاتر دفاع مقدس)» (عباسی، ۷۳-۱۳۷۲). سه مورد پایان‌نامه در این حیطه قرار می‌گیرند. بنابر این، جای خالی کار مفصل روی جشنواره‌ها، ضرورت، پایداری و مسائل مربوط به آسیب‌شناسی و میزان تأثیرگذاری و موفقیت جشنواره‌ها در پایان‌نامه‌های تئاتر دفاع مقدس، به طور جد، احساس می‌شود. غلامرضا عباسی در سال ۱۳۷۳ اولین اثر را - با عنوان مذکور - ارائه کرده و آغازگر این جریان است. «این پایان‌نامه به بررسی برنامه‌ها، اهداف و عملکردهای بنیاد حفظ آثار و نشر ارزشهای دفاع مقدس در زمینه هنر تئاتر - با تمرکز روی اولین یادواره تئاتر دفاع مقدس - می‌پردازد. بنابر این، با نگاهی آماری، کلیه برنامه‌ها و گزارش عملکردهای بنیاد حفظ آثار در زمینه این یادواره بررسی شده و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.» (همان: ۱۰-۸)

دومین اثر در اسفند ۱۳۷۴ توسط حسن دولت‌آبادی با عنوان «تئاتر جنگ و جشنواره‌ها» در مقطع کارشناسی ارشد ارائه شده و «جشنواره‌های تئاتر مرتبط با دفاع مقدس را از ابتدا تا سال ۱۳۷۴ مورد بررسی قرار داده است» (دولت‌آبادی، ۱۳۷۴: ۱۳) و بررسی دوره‌های اول تا سوم جشنواره تئاتر فتح، اولین جشنواره تئاتر نیروی انتظامی، اولین یادواره تئاتر دفاع مقدس، اولین مسابقه نمایشنامه‌نویسی بین‌المللی دفاع مقدس، دومین جشنواره تئاتر دفاع مقدس و اولین جشنواره تئاتر بسیج، در دستور کار آن است. بنابر این، رساله دولت‌آبادی جریان را گسترده کرده، به حیطه‌هایی غیر از فعالیت بنیاد حفظ آثار وارد شده است.

«تئاتر در وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح پس از پیروزی انقلاب اسلامی»، حیطه جدیدی را به بررسی جشنواره‌ها اضافه کرده و آن، فعالیتهای فرهنگی هنری وزارت دفاع است؛

علاوه بر آنکه «این پایان‌نامه، چگونگی روند ورود هنر نمایش به نیروهای مسلح را بررسی می‌کند. هنر معنوی و ارزشی با شکل‌گیری جشنواره‌های تئاتر دفاع مقدس در نیروهای مسلح، پس از پیروزی انقلاب اسلامی مطرح شد و گسترش پیدا کرد» (اشتیافی، ۱۳۷۶: ۳). در واقع؛ روند جشنواره‌های فتح و معراج در این رساله مطالعه می‌شود. اما رساله دیگری با عنوان «سیاست‌گذاری و برنامه بودجه در تئاتر دفاع مقدس» (۱۳۸۹) در دوره شبانه دانشگاه تربیت مدرس ارائه شده که نظر به ضعف شدید ساختاری، ارتباط مستقیمی با عنوان خود ندارد و تنها راجع به بودجه مصوب جشنواره‌ها صحبت می‌کند.

۵. جریان مطالعه تئاتر درمانی

این پژوهشها نوباترین جریان شناخته‌شده در حیطه مورد بررسی است که با رویکرد روان‌کاوانه و روان‌شناسانه با آثار، اسناد و افراد فعال در دفاع مقدس ارتباط برقرار می‌کند و با قابلیت کاربردی بالا در جهان مادی و با هدف ارائه راه حل برای مشکل موجود و ایجاد تغییر در یک ارگانسم انسانی شرکت‌کننده و آسیب‌دیده در جریان جنگ تحمیلی انجام شده است. بنابر این، مواد اصلی پژوهشی در این گونه موضوعات، همانا جانبازان، آزادگان و حتی شرکت‌کنندگان افسرده جنگ تحمیلی می‌باشند. تا پایان سال ۱۳۸۷، دو پایان‌نامه در این زمینه کار شده که یکی در جامعه آماری جانبازان بالای ۷۰ درصد اصفهان و دیگری در جامعه آماری بیمارستان سعادت‌آباد تهران به انجام رسیده است. از ویژگی‌های اصلی این جریان که آن را با جریان تاریخی پیوند می‌زند، رویکرد عینی و آزمایشگاهی آن است. در «بررسی تأثیر نمایش‌درمانی بر ویژگی‌های روانی جانبازان اعصاب و روان بیمارستان روان‌پزشکی سعادت‌آباد» توسط نسیم کنشلو و مجید امرایی (دانشجویان کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد واحد علوم تحقیقات / سال تحصیلی ۸۵-۸۴)، «تأثیر نقش‌گزاری روانی بر وضعیت آسیب‌شناختی جانبازان اسکیزوفرن مورد مطالعه قرار گرفت. برای نیل به این هدف، از ۲۶ جانباز با تشخیص اسکیزوفرنی در یک طرح دو گروهی، با پیش‌آزمون - پس‌آزمون استفاده شد» (امرایی و کنشلو، ۱۳۸۵: ۲۳). در این رساله برای تجزیه و تحلیل داده‌ها، از تحلیل کواریانس چند متغیره و سطح معنادار ۰/۰۰۱ استفاده شد. آثار ارائه شده در این جریان، به موضوعاتی از جمله: اختلالات ناشی از جنگ، اسکیزوفرنی، تاریخچه و تشخیص، وقوع و شیوع نقش‌گزاری روانی و ... پرداخته‌اند.

«بررسی تأثیر تئاتر درمانی بر کاهش افسردگی و اضطراب جانبازان ۷۰ درصد به بالا در شهر اصفهان» عنوان پایان‌نامه دیگری در کارشناسی ارشد است که در دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی دانشگاه اصفهان توسط آرمیتا نوئین ارائه شد. در این رساله «به منظور بررسی اثربخشی تئاتر درمانی بر میزان افسردگی و اضطراب جانبازان، ۱۲ نفر از جانبازان جنگ تحمیلی شهر اصفهان به شیوه نمونه‌گیری خوشه‌ای چند مرحله‌ای به صورت تصادفی در دو گروه آزمایشی و گروه گواه جایگزین شدند. زیرمقیاس‌های افسردگی و اضطراب آزمون SCL-90-R در مورد گروه آزمایشی و گروه گواه به عنوان پیش‌آزمون اجرا شد. افراد گروه آزمایشی تحت تئاتر درمانی قرار گرفتند و به تمرین نمایشنامه‌ای پرداختند. بلافاصله بعد از این اجرا، زیرمقیاس‌های افسردگی و اضطراب، آزمون GHQ به عنوان آزمون پیگیری در مورد دو گروه اجرا شد» (نوئین، ۱۳۸۶: ۳). نتایج تحلیل کواریانس در این پایان‌نامه نشان داد که تئاتر درمانی در مرحله پس‌آزمون، اضطراب گروه آزمایشی را در مقایسه با گروه گواه به طور معنادار کاهش داده است. همچنین، تئاتر درمانی موجب کاهش معنادار اضطراب گروه آزمایشی در مرحله پیگیری در مقایسه با گروه گواه شده است. «تئاتر درمانی در مرحله پس‌آزمون، افسردگی گروه آزمایشی را در مقایسه با گروه گواه به طور معنادار کاهش داده است. اما تئاتر درمانی در مرحله پیگیری، موفق به کاهش معنادار افسردگی گروه آزمایشی در مقایسه با گروه گواه نشده است» (همان: ۱۰۸).

نتیجه

دلایل مختلفی چون: بومی بودن بستر پژوهش و رنگ و بوی ایرانی-اسلامی آن، علاقه به تبیین وضعیت حاضر هنر کشور، همچنین امکان مقایسه بین هنر ایران و جهان از پس انتخاب موضوع، سبب می‌شوند تا برخی از دانشجویان، موضوع تئاتر دفاع مقدس را برای پایان‌نامه خود برگزینند.

جریانهای شناخته‌شده در پایان‌نامه‌های تئاتر دفاع مقدس در دانشکده‌های تئاتر سراسر کشور، اعم از دولتی، غیر دولتی و دانشگاه آزاد اسلامی، عبارتند از: جریان بررسی نمایشنامه‌نویسی، جریان مطالعات تطبیقی، جریان مطالعات تاریخی، جریان بررسی و آسیب‌شناسی جشنواره‌ها و جریان مطالعات تئاتر درمانی. در جدول ۱، تقسیم‌بندی موضوعی همراه با فراوانی مربوط ذکر شده است.

جدول ۱: تقسیم‌بندی موضوعی همراه با فراوانی

ردیف	موضوعات	فراوانی
۱	نمایشنامه‌نویسی - موج اول (نمایشنامه‌شناسی)	۱۲
	نمایشنامه‌نویسی - موج دوم (زنان)	۴
	نمایشنامه‌نویسی - موج سوم (شخصیت‌شناسی)	۹
	نمایشنامه‌نویسی - موج چهارم (نشانه‌شناسی)	۳
۲	مطالعات تطبیقی	۱۰
۳	مطالعات تاریخی	۶
۴	آسیب‌شناسی جشنواره‌ها	۳
۵	تاثیر درمانی	۲
	جمع	۴۹

در «جریان مطالعات نمایشنامه‌نویسی (ادبیات نمایشی)»، وجود چهار موج، مشخص است: موج اول شامل تقسیم‌بندی نمایشنامه‌ها و مضامین و مسائل ادبیات نمایشی؛ موج دوم: بررسی‌های زن‌گرایانه در تئاتر دفاع مقدس؛ موج سوم: انسان‌شناسی فراملی و فارغ از ویژگی‌های بومی و موج چهارم: رویکرد نشانه‌شناسی به ادبیات نمایشی است. «جریان مطالعات تطبیقی» در حوزه بررسی‌های مقایسه‌ای با تمرکز بر آثار غربی است که در آنها آثار و جهان‌بینی تئاتر دفاع مقدس را با آثار جنگی ترجمه یا غیر ترجمه (زبان اصلی)، مقایسه و تطبیق داده‌اند. جریان سوم، «مطالعات تاریخی» را در بر می‌گیرد که در بر دارنده نگاه اسنادی و پژوهش‌های میدانی در موضوع است. جریان چهارم، به «مطالعه و آسیب‌شناسی جشنواره‌ها»، عملکرد دبیرخانه، اسناد و مدارک، فراخوانها و همچنین تجزیه و تحلیل آثار برگزیده می‌پردازد، که بیشتر با نهادها و سازمانهای سیاستگذار، تصمیم‌گیرنده و اجرایی در تعامل است. جریان پنجم هم به «مطالعات تاثیردرمانی» می‌پردازد که در حیطه آسیب‌دیدگان روانی جنگ تحمیلی یا بعد از آن (به واسطه طولانی شدن بستری یا عدم درمان‌پذیری جراحات بدنی رزمندگان، جانبازان و آزادگان)؛ قرار دارد. در جدول دو بعدی ذیل، موضوعات به عنوان زمینه کاری و دانشگاه‌ها با هم سنجیده شده‌اند.

جدول ۲: جدول دو بعدی بر حسب دانشگاهها و موضوعات کار شده

ردیف	دانشگاه‌ها	نویسنده	نمایشنامه	تلفیقی	داستانی	چهارمها	تئاتر درمائی
۱	دانشگاه تهران	۱۰	۵	۳	۱		
۲	آزاد تهران مرکز	۴	۴	۱	۱		
۳	نبی اکرم تبریز	۱					
۴	آزاد بوشهر	۲					
۵	هنر تهران	۱		۱			
۶	آزاد اراک	۴					
۷	تربیت مدرس	۲		۱	۱		
۸	سوره تهران	۳	۱				
۹	سوره اصفهان	۱					
۱۰	آزاد علوم تحقیقات اصفهان						۱
۱۱	اصفهان روان‌شناسی						۱
جمع	۱۱	۲۸	۱۰	۶	۳	۲	

در مورد ارزیابی کیفی پایان‌نامه‌ها، به طور کلی باید گفت ۶۴ درصد آثار با نمره عالی و ۳۶ درصد با نمره خوب دفاع شده‌اند. اما اگر بخواهیم به صورت جزئی و ریزتر به مبحث ارزیابی کیفی و محتوایی و از جمله نسبت بخشهای اصلی تحقیق با هم، مانند ارتباط عنوان و محتوا و نتیجه‌گیری وارد شویم، باید علاقمندان محترم را به مقاله دیگری با عنوان «ارزیابی پایان‌نامه‌های دانشکده‌های تئاتر کشور با تأکید بر ملاک‌های داوری مقالات علمی پژوهشی (با تمرکز بر موضوع تئاتر دفاع مقدس)» (مطهری، ۱۳۹۱) ارجاع بدهیم.^۱ نکته دیگری، بحث مقایسه بین ارائه رساله در زمان جنگ و بعد از آن است. در این خصوص، چنانکه در جدول ۱ آمده است، مشخص است که ارائه و تصویب موضوع راجع به این موضوع، درست از سال بعد از پایان جنگ آغاز می‌شود و در زمان جنگ، پایان‌نامه‌ای در موضوع مورد بحث، در کشور یافت نشده است.

۱. مجموعه مقالات این همایش تا کنون در انتظار چاپ به سر می‌برد.

منابع

- آراسته، فرزانه (۱۳۸۵). «تئاتر دانشگاهی و تالار مولوی؛ نگاهی آماری به ۲۵ سال تئاتر دانشگاهی در تالار مولوی، بر اساس پایان‌نامه حجت‌الله علیخانی (تلخیص)». نمایش، ش ۸۵ (مهر): ۲۹-۲۶.
- اسکندرزاده، محمد (۱۳۸۵). الگوهای معنایی و ساختمانی در نمایشنامه‌های چاپ شده دفاع مقدس. پایان‌نامه کارشناسی ارشد ادبیات نمایشی. تهران: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد هنر و معماری.
- اشتیاقی، مجید (۱۳۷۶). تئاتر در وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح پس از پیروزی انقلاب اسلامی. پایان‌نامه کارشناسی کارگردانی. تهران: دانشگاه تهران، دانشکده هنرهای زیبا.
- اعتدالی دهکردی، ایمان (۱۳۸۷). آسیب‌شناسی متون نمایشی تئاتر دفاع مقدس. پایان‌نامه کارشناسی بازیگری. تبریز: دانشگاه غیر دولتی نبی اکرم.
- بابایی دارگانی، اسدالله (۱۳۷۶). طراحی فضاهای جنگی (برای سینما، تلویزیون و تئاتر). پایان‌نامه کارشناسی طراحی صحنه. تهران: دانشگاه تهران، دانشکده هنرهای زیبا.
- بیاتی، ایران (۱۳۸۵). بازتاب روانکاوانه جامعه بعد از جنگ بر شخصیت‌های نمایشی ایران. پایان‌نامه کارشناسی ارشد ادبیات نمایشی. بوشهر: دانشگاه آزاد اسلامی.
- بیگی، علیرضا (۱۳۷۴). تئاتر جنگ (بررسی و تحلیل نمایشنامه‌های برگزیده جشنواره تئاتر دفاع مقدس). پایان‌نامه کارشناسی ادبیات نمایشی. تهران: دانشگاه هنر، دانشکده سینما تئاتر.
- پوراسماعیل، حسن (۱۳۷۸). شناخت رفتار بیرونی شخصیت در نمایش. پایان‌نامه کارشناسی نمایش. تهران: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد هنر و معماری.
- پیرحیاتی، نوشین (۱۳۷۷). نگرشی بر بازتاب جنگ در آثار نمایشنامه‌نویسان ایران با تأکید بر جایگاه نمایشی زن در این آثار. پایان‌نامه کارشناسی ادبیات نمایشی. تهران: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد هنر و معماری.
- جمالی، عصمت (۱۳۷۷). تئاتر مقاومت (دفاع مقدس). پایان‌نامه کارشناسی نمایش. بوشهر: دانشگاه آزاد اسلامی.
- جهانبانی، محسن (۱۳۷۸). گونه‌های تئاتر در اسارت. پایان‌نامه کارشناسی بازیگری. دانشگاه تهران، دانشکده هنرهای زیبا.
- چینی‌فروشان، صمد (۱۳۷۹). تئاتر، انقلاب، جنگ و پایداری (بررسی و شناخت تئاتر پایداری عرب و نقد تئاتر دفاع مقدس، همراه با مروری انتقادی بر تئاتر انقلابی اروپای قرن نوزدهم و تئاتر جنگ در پس از دو جنگ جهانی در قرن بیستم). پایان‌نامه کارشناسی ارشد ادبیات نمایشی. تهران: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد هنر و معماری.

دسته‌بندی موضوعی پایان‌نامه‌های تئاتر دفاع مقدس ... ♦ ۱۵۵

- حاجت‌پور بیرگانی، حسن (۱۳۸۶). **نشانه‌شناسی درام دفاع مقدس (بررسی ده نمایشنامه برگزیده جشنواره تئاتر دفاع مقدس)**. پایان‌نامه کارشناسی ادبیات نمایشی. اراک: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد هنر و معماری.
- حاصل‌پور، مهدی (۱۳۸۹). **سیاست‌گذاری و برنامه بودجه در تئاتر دفاع مقدس**. پایان‌نامه کارشناسی ارشد کارگردانی دوره شبانه. تهران: دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده هنر و معماری.
- حبیب‌اللهی راد، سیف‌الله (۱۳۷۸). **تأثیر جنگ بر هنر نمایش**. پایان‌نامه کارشناسی کارگردانی. تهران: دانشگاه سوره.
- حدپور سراج، جلال (۱۳۷۹). **تجزیه و تحلیل متون نمایشی برگزیده تئاتر دفاع مقدس**. پایان‌نامه کارشناسی ارشد کارگردانی. تهران: دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده هنر و معماری.
- حسن‌زاده، ریحانه (۱۳۸۴). **تقابل حضور زن در جنگ و تئاتر دفاع مقدس**. پایان‌نامه کارشناسی ادبیات نمایشی. اراک: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد هنر و معماری.
- حسین‌خانی، محمد (۱۳۷۶). **نگاهی به ادبیات نمایشی دفاع مقدس**. پایان‌نامه کارشناسی ادبیات نمایشی. تهران: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد هنر و معماری.
- حسینی سفیدان جدید، ماریه (۱۳۸۵). **پوسترسازی در تئاتر جنگ**. پایان‌نامه کارشناسی ارتباط تصویری. تهران: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد هنر و معماری.
- حسینی ليقوان، عاطفه (۱۳۸۰). **بررسی شخصیت زن و انعکاس آن در نمایشنامه‌های دفاع مقدس**. پایان‌نامه کارشناسی ارشد کارگردانی. تهران: دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده هنر و معماری.
- دریانورد، غلامحسین (۱۳۸۳). **جنبه‌ها و خلاقیت‌های نمایشی در رفتار، گفتار و نوشتار رزمندگان هشت سال جنگ تحمیلی عراق علیه ایران**. پایان‌نامه کارشناسی ارشد ادبیات نمایشی. دانشگاه تهران، دانشکده هنرهای زیبا.
- دولت‌آبادی، حسن (۱۳۷۴). **تئاتر جنگ و جشنواره‌ها**. پایان‌نامه کارشناسی ارشد بازیگری و کارگردانی. تهران: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد هنر و معماری.
- رستمعلی، امین (۱۳۸۴). **تحلیلی بر شخصیت‌های سه نمایشنامه علیرضا نادری (سه پاس...، چند و چون، سعادت لوزان)**. پایان‌نامه کارشناسی ادبیات نمایشی. تهران: دانشگاه سوره.
- روشن، سیدجواد (۱۳۸۶). **جستجوی سبک‌های مناسب در اجرای تئاتر دفاع مقدس**. پایان‌نامه کارشناسی ارشد کارگردانی. دانشگاه تهران، دانشکده هنرهای زیبا.
- رهبن، آرمین (۱۳۸۲). **آسیب‌شناسی تئاتر دفاع مقدس**. پایان‌نامه کارشناسی ارشد ادبیات نمایشی. تهران: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد هنر و معماری.
- زمانی، سید محمدرضا (۱۳۸۷). **شخصیت‌پردازی در آثار دفاع مقدس**. پایان‌نامه کارشناسی بازیگری. اراک: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد هنر و معماری.

۱۵۶ ♦ مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی ۵۸

- سرلک، فاطمه (۱۳۸۳). *تئاتر جنگ و بررسی شخصیت زن در نمایشنامه‌های جنگی*. پایان‌نامه کارشناسی بازیگری. تهران: دانشگاه سوره.
- سیاه‌پور، فرنگیس (۱۳۸۵). *بررسی نشانه‌شناختی نمایشنامه‌نویسی و فیلمنامه‌نویسی دفاع مقدس*. پایان‌نامه کارشناسی ادبیات نمایشی. دانشگاه تهران، دانشکده هنرهای زیبا.
- شاملو، آتسا (۱۳۷۵). *تئاتر در جنگ (بررسی اجرای نمایش در جبهه‌ها و اردوگاه‌های اسرای ایرانی)*. پایان‌نامه کارشناسی ادبیات نمایشی. تهران: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد هنر و معماری.
- شیرازی، رضا (۱۳۸۴). *اقتباس نمایشی از ایاتگار زیریران*. پایان‌نامه کارشناسی ادبیات نمایشی. دانشگاه تهران، دانشکده هنرهای زیبا.
- صابری، حمید (۱۳۸۳). *تئاتر مقاومت (با نگاهی به آثار محمد چرمشیر)*. پایان‌نامه کارشناسی کارگردانی. اصفهان: دانشگاه سوره.
- صباح، مسعود (۱۳۷۴). *بررسی نمایشنامه‌نویسی دفاع مقدس*. پایان‌نامه کارشناسی ادبیات نمایشی. دانشگاه تهران، دانشکده هنرهای زیبا.
- صوفیانی حساس، اصغر (۱۳۸۶). *بررسی تئاتر جنگ بر خانواده و روابط خانواده در نمایشنامه‌های دفاع مقدس*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد کارگردانی. دانشگاه تهران، دانشکده هنرهای زیبا.
- عباسی، غلامرضا (۱۳۷۳). *تئاتر و حفظ ارزشهای دفاع مقدس (با نگاه به اولین یادواره تئاتر دفاع مقدس)*. پایان‌نامه کارشناسی کارگردانی. دانشگاه تهران، دانشکده هنرهای زیبا.
- عقیلی، سید رهبان (۱۳۸۷). *بازتاب دفاع مقدس در ادبیات نمایشی کودک و نوجوان*. پایان‌نامه کارشناسی ادبیات نمایشی. دانشگاه تهران، دانشکده هنرهای زیبا.
- کشن فلاح، سعید (۱۳۸۷). *بررسی تحولات تئاتر دفاع مقدس و تبعات آن*. پایان‌نامه دکتری پژوهش هنر. تهران: دانشگاه هنر، دانشکده سینما تئاتر.
- کنشلو، نسیم و مجید امرایی (۱۳۸۵). *بررسی تأثیر نمایش درمانی بر ویژگی‌های روانی جانبازان اعصاب و روان بیمارستان روانپزشکی سعادت آباد*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد مشاوره. تهران: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات.
- محرابی شهسواری، رحمت‌الله (۱۳۷۴). *تئاتر جنگ*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد بازیگری و کارگردانی. تهران: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد هنر و معماری.
- مطهری، سید میثم (۱۳۹۱). «ارزیابی پایان‌نامه‌های دانشکده‌های تئاتر کشور با تأکید بر ملاکهای داوری مقالات علمی پژوهشی (با تمرکز بر موضوع تئاتر دفاع مقدس)». برگزیده در همایش ملی پژوهش در هنرهای ایرانی اسلامی. مشهد: آذر ۹۱.
- مطهری، سید میثم (۱۳۸۹). *جایگاه پژوهش و میزان تأثیرگذاری آن بر جریان تئاتر دفاع مقدس*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد کارگردانی، دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده هنر و معماری.

دسته‌بندی موضوعی پایان‌نامه‌های تئاتر دفاع مقدس ... ❖ ۱۵۷

- معزی، بهناز (۱۳۸۲). شخصیت مرد در نمایشنامه‌های جنگ ایران و عراق (با نگاه آماری به دهمین جشنواره تئاتر دفاع مقدس سال ۸۲). پایان‌نامه کارشناسی ادبیات نمایشی. تهران: دانشگاه سوره.
- مکاری سبزواری، مهدی (۱۳۷۵). تئاتر جنگ (تئاتر دفاع مقدس از آرمانها تا واقعیت). پایان‌نامه کارشناسی کارگردانی. دانشگاه تهران، دانشکده هنرهای زیبا.
- نادری نجف‌آبادی، علیرضا (۱۳۷۴). جنگ- تئاتر (و بازجست سرمانایی و راز زیبایی آثار ایرانی- اسلامی). پایان‌نامه کارشناسی کارگردانی. دانشگاه تهران، دانشکده هنرهای زیبا.
- نصرت‌پناه، مهران و علی اسماعیل‌پور دهکردی (۱۳۶۹). مقدمه‌ای بر تئاتر جنگ. پایان‌نامه کارشناسی نمایش. دانشگاه تهران: دانشکده هنرهای زیبا.
- نفر، وحید (۱۳۸۶). بازساخت درون‌بنیادین عناصر ترازیک جنگ در تعزیه و نمایش دفاع مقدس. پایان‌نامه کارشناسی ارشد کارگردانی. دانشگاه تهران، دانشکده هنرهای زیبا.
- نوین، آرمیتا (۱۳۸۶). بررسی تأثیر تئاتر درمانی بر کاهش افسردگی و اضطراب جانبازان ۷۰٪ به بالا در شهر اصفهان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد روان‌شناسی عمومی. دانشگاه اصفهان، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی.
- ورمقانی، حسین (۱۳۸۰). انسان و جنگ در آثار علیرضا حنیفی. پایان‌نامه کارشناسی بازیگری. اراک: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد هنر و معماری.
- هاشمی نژاد، سید جواد (۱۳۸۷). بررسی تطبیقی تئاتر دفاع مقدس و ادبیات نمایشی جنگ (در ایران و فرانسه بعد از جنگ جهانی دوم). پایان‌نامه کارشناسی ارشد ادبیات نمایشی. دانشگاه تهران، دانشکده هنرهای زیبا.
- یازرلو، علی (۱۳۷۴). بررسی تطبیقی آثار علیرضا نادری. پایان‌نامه کارشناسی کارگردانی. دانشگاه تهران، دانشکده هنرهای زیبا

